

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ ОСВІТИ

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна¹

¹ Кандидатка психологічних наук, провідна наукова співробітниця Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3642-8159>

UDC: 159.94:159.937

ABSTRACT

Стаття присвячена теоретичному дослідженню проблеми формування підприємницьких компетенцій, обумовленої вимогами сучасного етапу соціально-економічного розвитку суспільства. Аналізуються можливості розвитку підприємницьких компетенцій на базі існуючої системи освіти та реалізації парадигми Lifelong Learning. Вирішуючи питання формування підприємницьких компетенцій, потрібних для сучасних економічних умов, слід проводити якісні трансформації процесу навчання. Перехід від конвергентного мислення до дивергентного, розширення принципів та завдань розвитку системи бізнес-освіти дозволять на системному рівні до базових компетенцій людини додавати підприємницькі компетенції, затребувані економікою. Бізнес-освіта повинна інформувати слухачів додатковими знаннями та вміннями застосовувати їх у контексті створення нового підприємства чи розвитку існуючого бізнесу. Ключовим завданням освіти стає формування у студентів та учнів підприємницьких компетенцій. Що більша кількість підприємницьких компетенцій є в арсеналі людини, то з більшою ймовірністю вона впорається з бізнес-завданнями, що стоять перед нею. Економічний успіх підприємництва тісно пов'язаний із підприємницькою культурою, а також підприємницькими компетенціями. Поряд із такими чинниками як, існуючі культурні та соціальні норми, досить сильно впливає на розвиток підприємництва та підприємницьких компетенцій чинник здобуття підприємницької освіти.

Ключові слова: підприємництво, компетенції, підприємницькі компетенції, навчання підприємству, Lifelong Learning.

Постановка проблеми. Перехід економіки нашої країни на ринкові відносини висуває нові вимоги до компетентності громадян у соціально-економічних умовах, що змінюються. Успішний розвиток ринкових відносин неминуче пов'язують із формуванням підприємницької активності населення. Адже саме підприємницька діяльність є найважливішою основою розвитку в нових умовах. Вільно чи мимоволі більшість громадян включено до різних аспектів підприємництва. При цьому населення не готове відповісти сучасним викликам. Це пов'язано з тим, що у більшості

громадян відсутні не лише необхідні, а й мінімальні знання у сфері підприємницької діяльності. Остання обставина призводить до небажання особистості ставати суб'єктом підприємництва, а в цьому випадку вона неминуче перетворюється на об'єкт підприємництва, об'єкт маніпулювання. У зв'язку зі сказаним вище, формування підприємницьких навичок стає найважливішим завданням успішної соціалізації громадян, розвитку країни.

З позицій формування та розвитку підприємницьких якостей система освіти повинна сприяти зміні ціннісних орієнтацій, озброї-

ти населення стійкими знаннями, вміннями та навичками в галузі підприємництва, мотивувати особистість на цю діяльність. Це вимагає пошуку та впровадження нових підходів у змісті та організації навчально-виховного процесу на всіх рівнях освіти.

Дослідження, присвячені ролі освіти у підготовці громадян до підприємництва, акцентують увагу на підготовці особи підприємця. На нашу думку, одним із головних завдань системи освіти має стати підготовка до успішної соціалізації в умовах включеності до підприємницьких відносин.

Наголосимо – готовність до підприємницької діяльності не є самоціллю підготовки всіх студентів та учнів. Тим більше, значна частина їх не пов'язує своє майбутнє з підприємництвом. Однак в умовах ринкової економіки, на нашу думку, у кожного громадянина і, тим більше, у фахівця з вищою освітою мають бути сформовані стійкі компетенції у сфері підприємництва. Адже навіть не займаючись спеціально підприємництвом, людина постійно входить у підприємницькі відносини, обираючи товари з різноманітних пропозицій. Відсутність підприємницьких компетенцій вже призвела величезну кількість українців до втрати матеріальних засобів та інших негативних наслідків. Проте існують серйозні протиріччя, що стримують ефективність економічної соціалізації студентів та учнів. Одне з них – це невідповідність підходів до формування підприємницької компетентності у педагогічній та психологічній науках.

Сучасний підприємець – це керівник, орієнтований на стратегічний розвиток бізнесу з урахуванням чинників зовнішнього сере-

довища, що змінюється, ризиків підприємництва, соціальної відповідальності перед суспільством, при цьому – орієнтований на підвищення економічної ефективності бізнесу. Також підприємець – це лідер, новатор, діяльність якого спрямована на формування та підвищення конкурентних переваг. Серед підприємців все більше людей, які прагнуть саморозвитку через навчання, використовують бізнеспзнання, накопичені до них.

У зв'язку з цим перед сучасним суспільством постає завдання не лише розвитку підприємництва як основи сталого економічного зростання та добробуту населення, а й формування підприємницьких компетенцій індивідів.

Слід зазначити, що у сучасному світі підприємницькі компетенції потрібні як бізнесменам, так й іншим працівникам, оскільки вони потрібні для реалізації управлінських функцій на всіх рівнях організаційної діяльності, особливо у частині створення та виведення на ринок нових товарів і послуг, досліджень і розробок, освоєння нових ринків. Підприємницькі компетенції є основними не лише у підприємстві, а й у інших сферах життєдіяльності людини. Володіння цими компетенціями дозволить розвиватися людині як особистості, здатної до самостійного вирішення поставлених завдань, що вміє вибудовувати індивідуальну траєкторію розвитку, що здійснює усвідомлену успішну діяльність практично у будь-якій сфері професійної діяльності.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок про необхідність розвитку підприємницьких компетенцій молоді, які дозво-

лять молодим людям найкраще проявити себе у професійній діяльності, що стане, у свою чергу, гарантом успішної економічної, політичної та соціальної стабільності суспільства в довгостроковій перспективі.

Метою статті є теоретичне дослідження особливостей формування підприємницьких компетенцій у системі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційною базою дослідження є аналітичні матеріали та розробки Global Entrepreneurship Monitor (GEM) (2017/2018), Institute for Prospective Technological Studies (European Commission) (Entrepreneurship Competence, 2015).

Теоретико - методологічною базою дослідження є наукові праці як класиків, так і сучасних дослідників. Німецькі соціологи Вебер (2013) та Sombart (2001) розробили соціально-психологічні портрети типів підприємців. Питання мотивації, потреб, цінностей, і зразків поведінки підприємців знайшли свій відбиток у дослідженнях Beugelsdijk (2011), Hofstede (2008), McClelland (1986). Різні аспекти безпосередньо культури підприємництва та її формування у підростаючих поколіннях досить повно та глибоко знайшли своє відображення у працях зарубіжних дослідників: Gibb (2004), Kroeber (2002), Kluckhohn (2002) McClelland (1986) та ін.

Проблеми підприємництва, її сутності вивчали Креденцер (2019), Карамушка і Ходакевич (2011), Москаленко (2013), Ahlstrom (2010), Sjoerd Beugelsdijk and Robert Maseland (2011], Schumpeter (2007), Drucker (2007) та ін.

Відсутність єдиної думки щодо складу підприємницьких навичок, які можуть бути

розвинені у процесі навчання у закладах вищої освіти, підтверджують дослідження Soloman (2007), Johannisson (1984), Bacigalupo (2016), Nabi, Liñán, Fayolle, Krueger, Walmsley (2017) та ін.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Темі розвитку підприємництва присвячені різні дослідження, які розглядають інструменти формування підприємницьких компетенцій, структуру готовності до підприємницької діяльності, підприємство з погляду еко-системи і соціального спрямування цієї діяльності та ін.

Потрібні дослідження, присвячені ролі освіти у підготовці громадян до підприємництва. На нашу думку, одним із головних завдань системи освіти в Україні має стати навчання підприємницьким компетенціям, що забезпечить підготовку до успішної соціалізації в умовах включеності до підприємницьких відносин.

Для вироблення системної, наукової основи формування підприємницьких компетенцій сучасної людини, орієнтованих на потреби сучасної економіки, потрібно виокремити роль навчальних закладів у цьому процесі, а також позначити ті заходи, реалізація яких призведе до більш ефективного використання когнітивних ресурсів.

На підставі вищевикладеного зроблено висновок про необхідність вивчення особливостей формування підприємницьких компетенцій молоді, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на ринку праці та забезпеченню економіки країни потрібним кадровим базисом.

Наукове обґрунтування методології

проведеного дослідження. Як науковий інструментарій щодо цього дослідження було обрано такі загальнонаукові і спеціальні методи, як метод системного аналізу, метод ретроспективного аналізу, методи аналітичного обстеження.

Виклад основного матеріалу. Підприємництво є рушійною силою економіки та суспільства. Навчання підприємництву сприяє формуванню підприємницького мислення у суспільстві, а також створенню нових підприємств та більш ефективному використанню творчого потенціалу та існуючих знань і умінь. У цьому сенсі навчання підприємництва стає пріоритетом політики Європейського союзу, а також напрямом, що розвивається в контексті сучасного навчання та освіти.

Описуючи підприємництво, Schumpeter (2007) зазначав, що підприємницька діяльність вимагає схильностей, властивої лише невеликій групі населення. Підприємництво вимагає конкретного типу особистості та поведінки, які відрізняються від раціональної поведінки економічної людини. На думку автора, підприємець – це лідер, який готовий прориватися через звичайні обмеження. Підприємців характеризує незалежне прагнення творити (вести підприємницьку діяльність) заради процесу.

Schumpeter (2007) представив розгорнуту концептуальну схему аналізу підприємництва як самостійного феномену, першим обґрунтував позитивну роль підприємців в економічній системі, започаткувавши тим самим початок розвитку конструктивних теорій підприємництва. На його думку, роль підприємців полягає у подоланні інерційності еконо-

мічної систем.

У 2014 р. радник прем'єр-міністра Великобританії з питань розвитку малого бізнесу та підприємництва лорд Young (2014) опублікував доповідь «Enterprise for all» («Підприємництво для всіх»). За Young, підприємництво – це більше, ніж підготовка підприємців. Це розуміння «можу зробити» і позитивне ставлення, що дає людям впевненість у розвитку кар'єри та професійного інтересу. У доповіді Young звучить думка про створення електронного «Паспорта підприємця», який включатиме інформацію про отримані в школі якості та вміння у сфері підприємницької діяльності та сервісу, про освіту, а також резюме і практичний досвід роботи.

Підприємництво є рушійною силою і економіки, і суспільства. Навчання підприємству сприяє формуванню підприємницького мислення у суспільстві, а також створенню нових підприємств, більш ефективному використанню творчого потенціалу та існуючих знань і умінь. У цьому сенсі навчання підприємству стає пріоритетом політики Європейського Союзу, а також напрямом, що розвивається в контексті сучасного навчання та освіти. Адже, як сказав Drucker (2007), більшість того, що людина чує про підприємництво, неправда. Воно не чаклунство, не таїнство, і не має жодного відношення до генів. Підприємництво – це дисципліна і, як будь-якій дисципліні, їй можна навчитися.

Ключовим завданням у цій ситуації для освіти стає формування у студентів і учнів підприємницьких компетенцій, адже будь-яка сфера освіти незалежно від напряму та прак-

тичної значущості в основі має формування системи професійних компетенцій. Що більша кількість підприємницьких компетенцій є в арсеналі людини, то з більшою ймовірністю вона впорається з бізнес-завданнями, що стоять перед нею. І, відповідно, відсутність певних підприємницьких компетенцій у людини знижує її ефективність у бізнес-діяльності.

У другій декаді третього тисячоліття у сучасній школі США ключовим елементом навчальної програми також стає варіативність, що супроводжується формуванням підприємницької компетентності у підростаючих поколінь. Мета варіативних форм навчання не лише у тому, щоб школярі США були зацікавлені його формою, а й у тому, щоб у них сформувалася настанова на творчість, активність та розвиток підприємницьких здібностей (Gibb, 1994).

У контексті нашого дослідження потрібно уточнити поняття «компетентність» і «компетенції». Існують відмінності між цими поняттями. Під компетенцією (competency) зазвичай розуміють сукупність знань, умінь, навичок та якостей особистості, які формуються у процесі навчання для успішної діяльності у певній галузі. Компетенція відноситься до поведінкових характеристик особистості, мотивації та особистісних якостей, у той час як компетентність (competence) – здатність до здійснення реальної, життєвої дії, що веде до певного результату. Відповідно до визначення, прийнятого Європейською комісією, компетентністю є доведена здатність використовувати знання, навички та особисті здібності у роботі, навчанні у професійному і особистому розвитку (European Parliament and

the Council, 2008). Компетентність означає також володіння відповідною компетенцією.

Аналіз наукових джерел дозволив встановити, що в елементах, які характеризують компетенцію, дослідники не розглядають такі її ознаки, як інтереси, мотивація, робота та результат. Тим часом, компетенція завжди формується на основі інтересів людини, які є рушійною силою до пізнання якоїсь галузі навколишнього світу. Сенсом компетенції є мотивація (зовнішня чи внутрішня) як системи чинників, що викликають і спрямовують орієнтовану на досягнення мети поведінку людини (Bird, 1995).

Усвідомлення мотивів та їх реалізація завжди пов'язані з певною роботою (Pittaway, Core, 2007). Тому компетентність людини проявляється через її діяльність, а отже, характеризується досягнутими цілями цієї діяльності та отриманим результатом.

На наш погляд, компетенцію в підприємстві слід розглядати як загальну здатність, засновану на знаннях та досвіді, вміннях, а також цінностях і мотивах (схильностях), які набуті людиною завдяки навчанню, дослідженням та взаємодії з іншими людьми у процесах життєвої та соціально-економічної ситуації, що змінюється.

Johannisson (2015), який є відомим теоретиком у галузі підприємницької освіти, виокремлює п'ять компетенцій, які важливі для підприємця. На його думку, потрібно: розуміти, навіщо людина цим хоче зайнятися; вміти цим займатися; розуміти, з ким важливо взаємодіяти, щоб бізнес був успішним; мати хорошу інтуїцію, тобто відчувати, коли потрібно запустити свій бізнес; і, нарешті, мати знання

з теми бізнесу.

Нині у Європі немає єдиного переліку підприємницьких компетенцій. Під підприємницькими компетенціями розуміють коло питань, у яких людина має авторитетність, пізнання, досвід успішного ведення бізнесу, і навіть поведінку, що демонструється у процесі ефективного виконання завдань під час здійснення підприємницької діяльності.

У Європейському Союзі з кінця 1990-х років йде пошук методів розвитку освіти, навчання студентів підприємливості та розвитку підприємницького мислення. У 2006 році було видано рекомендацію Парламенту ЄС під назвою «Європейська рамка ключових компетенцій з метою навчання протягом усього життя», в якій підприємницька компетенція була названа однією із восьми значущих компетенцій. Глобалізація посилила потребу економічних систем у підвищенні конкурентоспроможності та запровадження інновацій, а для цього потрібні творчі та підприємливі люди, відкриті до змін. Підприємницька компетенція визначає здатність людини перетворювати ідеї на дії. Сюди входять: творчий потенціал, готовність до інновацій, готовність взяти на себе ризик, здатність планувати та керувати проектами задля досягнення поставленої мети (Komarkova, 2015).

Однак потрібно зазначити, що розвиток підприємництва здійснюється неоднозначно, можна виокремити низку чинників, що надають як позитивний вплив на розвиток підприємницької діяльності та здібностей людини, так і негативний. Найбільш сильний вплив на розвиток підприємництва поряд з такими чинниками як розвиненість інфра-

структури підприємництва, існуючі культурні та соціальні норми, динаміка розвитку ринку, надає чинник здобуття підприємницької освіти

В українській практиці однією з проблем розвитку підприємництва є низька самосвідомість підприємців. Підприємці не відчують себе справжньою соціально значущою силою, а прагнення до створення позитивного іміджу підприємця не має суттєвих результатів (Карамушка, Худякова, 2011).

Підприємництво, інновації та економічне зростання логічно пов'язані один з одним через знаходження та використання можливостей в економічній та соціальній галузях (Schumpeter, 2007). Економічний успіх підприємництва тісно пов'язаний із підприємницькою культурою (Beugelsdijk, Maseland, 2011), а також підприємницькими компетенціями.

У більш вузькому розумінні, коли бізнес сприймається як можливість отримання прибутку, підприємницькі компетенції розглядаються як реалізація основних бізнес-функцій: планування та фінансового управління. У більш широкому розумінні, з розширенням напрямів та типів підприємницької діяльності (соціальне підприємництво, підприємництво у сфері культури, екопідприємництво), розширюється і перелік компонентів, що описують підприємницькі компетенції: креативність, пошук та використання), самоефективність, впевненість у собі, комунікації, лідерство, прийняття рішень, інновації, відповідальність, співробітництво, генерація ідей, розв'язання проблем, незалежність, уміння вести переговори та вирішення

завдань через соціальну та професійну взаємодію. Звідси виходить завдання щодо формування широкого переліку підприємницьких компетенцій, необхідних для здійснення підприємницької діяльності, спрямованої на отримання не лише економічного, а й соціального, екологічного та інших видів ефектів (Carree, Martin, Thurik, 2010).

На основі проведеного дослідження фахівцями GEM були надані рекомендації для уряду, бізнесу та освіти.

Для урядів рекомендації зводяться до реалізації правил і норм, що сприяють еволюційному розвитку підприємницького середовища (схеми оподаткування, що підтримують зростання малого та середнього бізнесу, зниження бюрократичних бар'єрів, реалізацію програм розвитку підприємництва).

Для бізнес-сектору рекомендації спрямовані на розвиток молодіжного та жіночого підприємництва, застосування цифрових технологій для створення нових продуктів та послуг.

Для навчальних закладів рекомендації полягають у необхідності розробки програм навчання підприємству, реалізації спільних з бізнес-структурами освітніх програм та стажувань, збагачення академічних дисциплін компетенціями щодо реалізації цифрових технологій, реалізації програм молодіжного підприємництва (Global Entrepreneurship Monitor. Global Report 2017/2018).

Навчальні заклади повинні втілювати в життя парадигму Lifelong Learning (Nabi, 2017), орієнтовану на підвищення компетенцій людини під потреби економіки, що змінюються, особливості формування підприємни-

цьких компетенцій в умовах цифрової економіки.

На сучасному етапі соціально-економічного життя суспільства загальні тенденції розвитку економіки та підприємництва перебувають у тісній кореляції з розвитком інформаційних та когнітивних технологій. Сучасну економіку багато фахівців навіть розглядають як нову економічну формацію. Когнітивні ресурси стають основним чинником розвитку сучасного суспільства.

Дійсно, компетенції сучасної людини мають відповідати потребам сучасного суспільства, особливо щодо реалізації цифрових технологій. Проте проблеми підготовки фахівців з відповідним рівнем кваліфікації та необхідними компетенціями залишаються відкритим питанням.

У освітній системі України усвідомлення того, що бізнес-освіта є обов'язковою вимогою підготовки вискоєфективних фахівців, прийшло вже давно. До системи бізнес-освіти зростають вимоги як кількісного, так і якісного плану (Карамушка, Ходакевич, 2011). Це відбувається через низку об'єктивних причин:

- збільшується кількість людей, яким потрібні знання не лише в їхній професійній галузі, а й у суміжних галузях;
- мультидисциплінарність знань достатнього рівня базових компетенцій забезпечують людині високий рівень її особистої конкурентоспроможності;
- виникають нові галузі знань, засновані на міждисциплінарній взаємодії.

Нині, при формуванні та використанні компетенцій ми стикаємося з такою низкою

проблем:

- у підприємницькій діяльності можуть бути використані не всі знання, навички та вміння;

- знання актуальні для поточного рівня розвитку економічної системи, їх потрібно постійно оновлювати та примножувати для забезпечення потрібного рівня розвитку;

- якість знань буває різною, потрібно, щоб знання було не лише актуальним, а й дійсним.

Зазначимо, що американські фахівці у XXI сторіччі запропонувала схему поетапного залучення до системи підприємництва кожного школяра (Fiet, 2001).

На першому ступені школярів знайомлять з елементами економіки та тими вигодами, які може представити система вільного підприємництва. Саме на цьому етапі школярів дають зрозуміти, що кожен із них може стати підприємцем. Тут дуже важливо бути мотивованим, оскільки мотивація допомагає усвідомити індивідуальні можливості кожного.

Другий ступінь включає знайомство школярів з компетенціями, які потрібні підприємцю-початківцю. У межах навчального плану школи під час уроків математики дітей навчають, як управляти грошовими потоками, але на уроках англійської навчають спілкуванню з клієнтами, тобто навчальний план охоплює ті компетенції, які важливі кожному підприємцю. На цьому етапі школярі опановують спеціальну мову бізнесу і дізнаються про те, чому бізнес успішно розвивається чи зазнає невдачі.

Третій ступінь припускає, що біль-

шість школярів спочатку знайомлять і з теоретичними проблемами бізнесу. Однак саме у школі у дітей з'являється унікальна бізнес-ідея та створюється бізнес-план її здійснення.

Четвертий ступінь пов'язаний із безпосереднім відкриттям бізнесу. В основі тут лежать численні програми, які впроваджуються в американські громади як для дорослих, так і для шкільної молоді. Головна перевага цього ступеня полягає в тому, що він практично об'єднує всі шаблі, які пройшла шкільна молодь, щоб відкрити свій бізнес.

Фінальний, або п'ятий ступінь пов'язаний із зростанням та розширенням бізнесу. Слід зазначити одну здатність: багато підприємців не надають належного значення цьому ступеню, покладаючись на те, що, відкривши свій бізнес, вони його успішно розвиватимуть. Насправді виходить все інакше. Більшість підприємців протягом трьох років стають банкрутами.

Важливим напрямом інтеграції загальної та професійної освіти в США є компетентнісний підхід до визначення змісту загальної та професійної освіти (competency-based education), який набув широкого поширення з 1970-х років. Його основу можуть становити моделі конструювання навчальних систем (instructional system design), які базуються на ідеях когнітивізму і конструктивізму. За конструктивістського підходу школярі «конструюють» або формують своє знання з наявного контексту.

Аналіз варіативних форм навчання, що реалізуються у школах, показав, що саме варіативні програми нового типу усувають одноманітність. Відповідно, необхідність ва-

ріативності підприємницької освіти в США можна розглядати як умову, що забезпечує можливість застосування таких моделей та технологій навчання підприємництву, як діяльна (реальні та імітаційні міні-підприємства), модульне навчання, загальношкільні підходи, які характеризуються міжпредметною інтеграцією, що дозволяє розвивати підприємницькі знання, тобто підприємницьку грамотність як обов'язковий елемент підприємницької компетентності.

Сполучені Штати Америки завжди приділяли велику увагу розвитку підприємницького мислення та ділової активності школярів, реалізуючи різноманітні програми та проекти з навчання підприємництву у середніх школах, куди запрошують успішних підприємців, які знайомлять учнів із цією діяльністю. Вони пояснюють технології створення власної справи, розкривають основні чинники, що сприяють та визначають успішність бізнесу. Підприємці вчать школярів розвивати навички творчої самостійної роботи на уроці, приймати самостійні рішення, розробляти бізнес-план, допомагають їм у просуванні від ідеї до продукту та його продажу. Таким чином ця практикоорієнтована модель залучає школярів до основ підприємництва.

Одна із проблем системи освіти в Україні полягає в недостатній підготовці вчителів щодо питань підприємництва, що негативно впливає на якість освіти. Важливо підвищити рівень професійних знань педагогів та створити методичні ресурси, які допоможуть їм ефективно включати навчальний матеріал про підприємництво у навчальний процес.

Для вироблення системної, наукової основи формування підприємницьких компетенцій сучасної людини, орієнтованих на потреби сучасної економіки, потрібно виокремити роль навчальних закладів у цьому процесі,

За даними GEM (Global Entrepreneurship Monitor, 2017/2018), багато людей (особливо молодого віку) вважають за краще отримувати не системну освіту університетського рівня, а набувати навички, потрібні для створення власного бізнесу та організації ефективних бізнес-процесів.

Для формування професійних компетенцій, у тому числі і підприємницьких, людині потрібна широка сукупність знань не лише наукових, а й суспільно зумовлених (тобто життєвих у тому числі). Відповідно до концепції Gardner (1983), інтелект є множинною величиною. Людина володіє декількома ключовими компетенціями – видами інтелектів, які існують у різних пропорціях у різних людей: абстрактним інтелектом (символічне мислення, здібності в галузі математики та формальної логіки), соціальним інтелектом (розуміння соціальних контекстів та адекватне спілкування з людьми), практичним інтелектом (здоровий глузд), емоційним інтелектом (самосвідомість та самоврядування), естетичним інтелектом (почуття форми, здібності у сфері дизайну, музики, мистецтва та літератури), кінестетичним інтелектом (фізичні вміння).

Автор зазначає, що при формуванні підприємницьких компетенцій потрібно переходити від конвергентного мислення (звуження кола можливостей та пошук одного правильного варіанту відповіді) до дивергент-

ного (формування компліментарних розумових здібностей, пов'язаних із креативним мисленням, інноваційністю, уявою та винахідливістю).

На наш погляд, компетенцію в підприємстві слід розглядати як загальну здатність, засновану на знаннях та досвіді, вміннях, а також цінностях і мотивах (схильностях), які набуті людиною завдяки навчанню, дослідженням та взаємодії з іншими людьми у процесах життєвої та соціально-економічної ситуації, що змінюється..

Реалізація парадигми Lifelong Learning (Nabi, 2017), можлива лише на базі наукової платформи університетів. Саме університети не лише формують професійні базові компетенції, а й забезпечують їх розвиток та трансформацію у підприємницькі здібності. Це стає можливим за рахунок реалізації програм бізнес-освіти.

Модель формування підприємницьких компетенцій можна уявити у вигляді таких взаємозалежних процесів (Fiet, 2001):

- формування базових професійних компетенцій.
- формування підприємницьких компетенцій і підприємницького мислення.
- формування підприємницьких взаємин і культури підприємництва.

Автор зазначає, що процес формування підприємницьких компетенцій передбачає перехід від конвергентного мислення до дивергентного.

Серед вчених немає єдиної думки, чи можна навчати підприємству чи підприємця з'являється на світ з вродженими здібностями. Деякі дослідники стверджують, що

підприємцями народжуються, а не «робляться», бо підприємець повинен мати особливе чуття, яке дається природою та розвивається досвідом. Успіх підприємця залежить загалом від його вроджених здібностей (Jamieson, 1984),

Слід зазначити, що здібності, зокрема і підприємницькі, розвиваються, але наскільки їх можна розвинути? Якщо вони спираються на певні задатки, закладені в генофонді особистості, то шляхом виховання та навчання їх можна, як показують спостереження, значно розвинути. Якщо задатки слабкі, то цілеспрямоване виховання, постійний тренінг призведуть до розвитку якостей чи рис особистості, але вона вимагатиме постійної виховної підтримки, педагогічного підживлення (Ahlstrom, 2010).

У західних країнах підприємливість та підприємницька компетентність дуже зазначені суспільством, тому практично будь-якому індивіду, незалежно від віку, надається можливість розвивати задатки підприємця, висловлювати і реалізовувати на перший погляд марливі ідеї, які згодом перетворюються на сучасний продукт, затребуваний населенням.

Для формування підприємницьких компетенцій важливим є компетентнісний підхід в освіті. Відмінність компетентнісного підходу від традиційного полягає у значному посиленні практичної спрямованості вивчення, зв'язку шкільної освіти з життям та бізнесом. Під компетентнісним підходом розуміють сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу та оцінки

освітніх результатів (Pittaway, Core, 2007).

У останні десятиліття зміни у характері навчання відбуваються у контексті глобальних освітніх тенденцій. Найважливіша риса сучасного навчання – спрямованість те що, щоб готувати школярів не лише пристосовуватися до ситуацій соціально-економічних змін, а й активно освоювати їх.

Компанія з фінансової грамотності, будучи частиною підприємницької освіти, вже включена до програми в українських школах. На нашу думку, програми з підприємницької освіти у школах мають бути орієнтовані головним чином на розвиток підприємницьких компетенцій у молоді та переслідувати три основні цілі:

а) розвиток позитивного ставлення до підприємництва, що є цілою комбінацією гнучкості, ініціативи, здатності брати на себе ризику, здійснення керівництва, набуття навичок співробітництва і навіть мотивацію до досягнення;

б) практичне знайомство з підприємницькою діяльністю;

в) розуміння вимог, які пред'являються до підприємницької діяльності з погляду кар'єрної орієнтації та подальшої освіти.

Відомий британський фахівець у галузі бізнесу та підприємництва Gibb (1998) вважає, що підприємницька освіта має ґрунтуватися на чотирьох складових:

-ідея пошуків сприятливих можливостей дослідження та креативності;

-планування, яке включає як безпосередньо планування, так і розв'язування проблем;

- дія, яка передбачає взяття ризиків, автономію, зобов'язання, наполегливість, ініціативу;

-самопізнання, що включає впевненість у собі, ініціативу та мотивацію.

Нові програми повинні сприяти створенню у школі підприємницького середовища. За твердженням британського фахівця Davies (2002), навчання підприємству має забезпечити розвиток підприємницьких здібностей та формування особистості підприємця, здатного йти назустріч невідомому та ефективно реагувати на зміни, створювати та втілювати в життя нові ідеї та способи виробництва, вміти раціонально оцінювати потенційний ризик та потенційні вигоди і діяти, виходячи з цього розуміння, в особистій та професійній сферах.

У нинішньому тисячолітті дуже важливо розглядати підприємливість та підприємницьку компетентність як головну стратегію освіти підростаючих поколінь, оскільки саме підприємливість громадян та їхня активна громадянська позиція є запорукою економічного процвітання нашої країни та соціального благополуччя населення.

Британський уряд справедливо вважає, що у XXI столітті затребувана нова модель навчання, яка дозволить готувати творчу, ініціативну молоду людину з ключовими компетенціями, здатну ефективно розв'язувати проблеми свого працевлаштування, створювати власний бізнес та приймати грамотні рішення з економічних питань. Тому потрібно здійснювати стратегічну політику щодо формування нового соціального замовлен-

ня, орієнтованого на підготовку такої молодшої людини.

Наприклад, Даремський університет зайнявся розробкою концепції навчання культури підприємництва у загальноосвітніх школах Великобританії, що отримала назву «Даремський підхід». Суть підходу полягає в положенні, що не всі можуть бути підприємцями, але у всіх мають бути сформовані підприємливість та культура підприємництва. Він більше сфокусований на вихованні підприємницьких компетенцій у школяра, ніж безпосередньому навчанні того, як стати підприємцем, щоб відкрити свою компанію і керувати нею (Chernow, Lash, 2005).

У зв'язку з цим головною лінією школи стає підготовка школяра до роботи в соціальному конкурентному середовищі. Основна мета дослідників, які працювали над цією концепцією, полягала у створенні теоретичної моделі особистості сучасного школяра, яка включає навички пошукової діяльності, основи культури підприємництва, здатність до реалізації своїх творчих можливостей у сучасних соціально-економічних ринкових умовах, готовність органічно вписатися у соціальну структуру суспільства.

Зі сказаного, з урахуванням нинішньої соціально-економічної ситуації, можна зробити висновок, що в цілому дослідникам з Даремського університету вдалося створити теоретичну модель молодшої людини, яка має такі якості, які допомагають їй виступати в ролі експериментатора, знаходити нові види діяльності і бути націленою на успіх.

Формування такої особистості відбувається у британській школі, в рамках якої

іде формування підприємницьких компетенцій та виховання інтегративних якостей, що виражаються в індивідуально-творчих формах. По-перше, завдання формування підприємницьких компетенцій сформувався під час реформування навчальної програми, що отримала назву «Навчання через підприємливість та культуру підприємництва». Вона допомагає школярам розвивати якості, які повинен мати кожен підприємець. До них слід віднести відповідальність, управління ризиками у бізнесі, ініціативу, вміння ухвалити рішення, мотивацію учнів на відкриття власної справи. Реалізація програм з підприємництва розвиває творчі здібності школярів, допомагає їм складати бізнес-плани та керувати власною компанією.

По-друге, нові спеціалізовані програми для вчителів дозволяють їм зрозуміти принципи організації відкриття та динаміку розвитку міні-підприємств, а також значущість самозайнятості школярів.

По-третє, демонстрація успішних молодих підприємців як рольової моделі ведення бізнесу сприяє розвитку тісного зв'язку між школою та виробництвом.

Впровадження основ підприємництва у шкільний навчальний план не розглядається як щось додаткове до існуючого. Його суть полягає в тому, що в центрі навчального плану є питання розвитку якостей підприємливості та знайомства шкільної молоді з підприємницькою активністю, яка охоплює всі щаблі шкільної освіти, починаючи від початкової та закінчуючи старшою школою. Володіння комплексом цих складових допоможе швидше навчити молоду людину підприєм-

ницьким умінням (Gibb, 2008).

Цілі програми з підприємницької освіти у школах Великобританії орієнтовані головним чином на розвиток підприємницьких якостей у молоді та їх можна використовувати в українських школах:

- розвиток позитивного ставлення до підприємництва, що є комбінацією гнучкості, ініціативи, здатності брати на себе ризики, здійснювати керівництво, набувати навички співробітництва і навіть мотивації до досягнення;

- практичне знайомство з підприємницькою діяльністю;

- розуміння вимог, що пред'являються до підприємницької діяльності з погляду кар'єрної орієнтації та подальшої освіти (Gibb, 2008).

У програмах навчання підприємництва рекомендується застосовувати методи групового та індивідуального навчання із залученням викладачів, бізнесменів та консультантів з комерційних організацій. Навчання може здійснюватися на робочих місцях у вигляді ділових ігор або у формі змагань, пов'язаних із пошуком підприємницьких рішень (Pilat, 1995).

Отже, відбувається професійне самовизначення школярів, що має для них велике значення, тому що професійне самовизначення – це процес формування особистісного ставлення до професійно-трудої діяльності та способів самореалізації, узгодження індивідуально та соціально-професійних потреб. Професійне самовизначення важливим є для кожної людини, оскільки світ праці та професій – одна з основних сфер взаємодії лю-

дини і суспільства. Професійне самовизначення – це умова особистісного і життєвого самовизначення (Davies, 2005).

Наше дослідження дозволило виявити два основні види навчання підприємливості та формування підприємницької компетентності. До першого слід віднести придбання знань щодо розвитку бізнесу, адміністрування та управління. Другий передбачає розвиток навичок підприємливості та підприємництва за допомогою методів навчання, які розвивають відповідальність, ініціативу та усвідомлене розв'язання проблем бізнесу. Британські дослідники стверджують, що основна мета навчання підприємливості та підприємницької компетентності у школі полягає в актуалізації формування компетенцій підприємництва у підростаючих поколіннях (Chernow, Lash, 2005).

Навчання підприємству спрямоване на те, щоб допомогти школярам виявити свої підприємницькі можливості, розвинути відповідні якості та набути практичних навичок. Такий підхід дозволяє створити систему навчального процесу з інноваційними педагогічними технологіями, орієнтованими:

- а) на комерційну складову (навчаючись за цими програмами, молоді підприємці розуміють, що їхні підприємства будуть виробляти конкретний продукт, створювати прибуток, здійснювати виплати банкам за кредитом та ін.);

- б) на ініціативу, яка має виходити від самих школярів;

- в) на навчання школярів управлінню ризиками, оскільки підприємницька освіта неспроможна усунути ризики у бізнесі.

Головне полягає в тому, щоб підприємці розумно брали на себе ризики та розуміли, що вони завжди залишаються частиною будь-якого бізнесу.

На думку зарубіжних дослідників (Brockhaus, 1980), підприємництво включає як уроджені, так і набуті якості, до яких можна віднести віру в успіх та досягнення поставленої мети, бажання бути незалежним, тобто, мати здатність приймати рішення, висловлювати власну думку і мати можливість працювати самостійно. Наполегливість і рішучість, безперечно, є важливими якостями підприємця.

Сполучені Штати Америки завжди приділяли велику увагу розвитку підприємницького мислення та ділової активності школярів, реалізуючи різноманітні програми та проекти з навчання підприємству у школах, куди запрошують успішних підприємців, які знайомлять учнів із цією діяльністю. Вони пояснюють технології створення власної справи, розкривають основні чинники, що сприяють та визначають успішність бізнесу. Підприємці вчать школярів розвивати навички творчої самостійної роботи на уроці, приймати самостійні рішення, розробляти бізнес-план, допомагають їм у просуванні від ідеї до продукту та його продажу. Отже, ця практико-орієнтована модель залучає школярів до основ підприємницької компетентності,

Безперечно, підприємницька освіта має бути спрямована насамперед на те, щоб молодь була краще підготовлена до світу праці: використовувала можливості набуття прямого досвіду роботи (за допомогою під-

робітків, різноманітних видів діяльності у школах або навчання за програмами професійно-технічного контексту), розвивала ключові вміння, які потрібні для підприємництва та знаходження роботи, кращого розуміння економіки, особистого фінансового стану, структури організації бізнесу та того, як потрібно працювати (Shane, Venkataraman, 2005).

Одним із завдань загальноосвітньої школи має бути об'єднання підприємливості з практичною діяльністю у процесі навчання підприємству підростаючих поколінь.

Проведений нами аналіз модернізації освітніх систем у розвинених англійських країнах підтверджує, що згідно із сучасним соціальним замовленням у школах цих англійських країн було сконструйовано систему навчального процесу з інноваційними технологіями підприємницької освіти. До них слід віднести кейс-стаді, що активно використовуються на заняттях, методи проектів, ділові ігри, майстер-класи, тренінги та тестові тренінгові системи, які проводяться не лише в рамках класу, а й на промислових підприємствах.

Досвід знайомства із системою середньої освіти Нової Зеландії свідчить про те, що формування підприємницьких компетенцій у підростаючих поколінь у школі здійснюється багато в чому за такою самою схемою, яка реалізується у Великій Британії, тобто школи використовують різноманітні методи, форми та види практичної підприємницької діяльності, що реалізуються через розробку та виконання проектів; організацію міні- та віртуальних компаній, але з ураху-

ванням національних соціально-економічних та культурних особливостей (відкритості, підприємливості та доброзичливості), в основі яких лежить сучасний «дух підприємництва та новаторства», що сприяє створенню мотиваційно-стимулюючого підприємницького середовища.

.Формуванню у школярів позитивного погляду на власний бізнес та якостей підприємливості сприяють такі програми, як «Програма молодіжного підприємництва, призначена для старшокласників», «Навчання старшокласників управлінню фінансами», «Навчальна ланка підприємництва» – триденна програма з навчання старших школярів бізнес-планування. Основною метою цих програм є знайомство з системою економічних відносин, навчання основам підприємницької діяльності. Ідея полягає у практичному формуванні навичок підприємливості та підприємницької компетентності, вміння створювати та розвивати свій бізнес, вихованні відповідальності, комунікабельності та впевненості у власних силах. У старших класах уявлення у школярів про професію підприємця більш менш вже точні і визначені. У підлітків нерідко проявляється інтерес до самостійної ініціативи, виникають інноваційні підприємницькі ідеї (Nabi, Liñán, Fayolle, Krueger, Walmsley, 2017).

Сприяючи економічній успішності школярів, програма «Молодіжне підприємництво» організує практичні бізнес-тренінги у середніх новозеландських освітніх школах для старшокласників віком 16–17 років. Подібні тренінги проводяться протягом 5 днів

або в рамках школи, або на виїзді в якомусь молодіжному таборі. Ця програма містить низку структурних професійних модулів, орієнтованих виключно на створення малого бізнесу в умовах новозеландського суспільства. Вона включає два аспекти: теоретичний та практичний.

До теоретичного можна віднести заняття з предметів економічного циклу (бухгалтерський облік, маркетинг, економіка та ін.), знайомство з економічними категоріями. Школярів навчають тому, що багато в чому конкурентоспроможність їхньої компанії залежатиме від правильного та грамотного управління, розробки довгострокової стратегії розвитку, вміння розподіляти та складати бізнес-плани, приймати конкретні рішення з питань, пов'язаних із створенням та розвитком власного бізнесу. Серйозність програми полягає в тому, що при моделюванні реального життя бізнесу під час тренінгу, учнів навчають системному підходу до формування підприємливості та культури підприємництва. Змодельоване бізнес-середовище формує в учнів певні підприємницькі навички, базові економічні знання, креативність, уміння працювати в команді та низку інших особистісних якостей.

Практика показала, що реалізація таких програм у новозеландських школах має величезне виховне значення для самих учнів, оскільки вони набувають потрібних їм економічних знань і ділових якостей, організаторських умінь, креативності, впевненості в собі, у них виховується почуття гордості за створену ними продукцію та її реалізацію.

Крім того, програми дозволяють розв'язувати проблеми усвідомленого вибору майбутньої трудової діяльності молоді, що навчається (Schoof, 2006).

З педагогічної точки зору програма «Молодіжне підприємництво» є дуже важливою, оскільки вона прищеплює школярам потрібні навички та знання в галузі економіки, менеджменту та підприємництва, допомагає бачити динаміку розвитку бізнесу, спробувати свої сили у створенні власної справи. Вчитель, будучи центральною фігурою в цих бізнес-проектах, залучаючи учня до ділової активності, знайомить його з професією підприємця, дає змогу перевірити свої здібності у цій професії, сприяє більш дієвій профорієнтації.

Політика уряду Нової Зеландії у сфері формування підприємливості та підприємницької компетентності вже принесла позитивні результати. У країні збільшилась кількість молодих підприємців віком від 18 до 24 років (Mitchelmore, Rowley, 2020).

На підставі вивчення теорії підприємництва та практичного досвіду підприємницького навчання у Великій Британії, США та Новій Зеландії потрібно сформуванню у людини такі знання:

- розуміння ролі підприємництва у суспільстві;
- формування позитивного ставлення молоді та населення загалом до підприємницької діяльності;
- усвідомлення того, що підприємницька кар'єра може бути однією з можливостей самозайнятості індивіда;
- розуміння самого підприємницького

процесу формування бізнесу, розвиток підприємницьких компетенцій, потрібних для створення власної компанії та самозайнятості.

Отже, на основі аналізу наукової літератури та нормативних документів, ми виявили основні умови результативності формування підприємницьких компетенцій у підростаючих поколіннях. До них ми відносимо:

- особливості мотивації підростаючих поколінь до підприємництва;
- спеціально організований процес підприємницького навчання у школі та інших соціальних інститутах;
- наявність професійних підприємницьких якостей у вчителя;
- можливості для самостійної підприємницької діяльності школярів (виконання всіх операцій з підготовки документації, бізнес-плану, безпосереднє відкриття компанії та управління нею чи робота у сфері підприємництва);
- орієнтація учнів на особистий та соціальний успіх у сфері підприємницької діяльності;
- грамотне використання ресурсів для досягнення поставленої мети.

Можна з упевненістю сказати, що підприємництво можна вважати не лише економічним, а й соціокультурним феноменом, оскільки воно тісно пов'язане з формуванням особливої системи цінностей, мотивації, підприємливості, і навіть поширенням підприємницької компетентності, спрямованої на виховання автономної та незалежної особистості.

Наразі Рада Європи активно стимулює

інноваційне та підприємницьке мислення молоді, впроваджуючи підприємництво як ключову компетенцію до навчальних програм шкіл (Mitchelmore, Rowley, 2020).

Важлива умова формування підприємницьких компетенцій у школяра – це наявність та розвиток професійних підприємницьких якостей у вчителя. Для цього у деяких країнах існують різні проекти. Наприклад, досить популярний у Великій Британії проект «Вчителі на виробництві». Його метою є короткострокове стажування вчителів (від 1 до 3 тижнів) на підприємствах різних компаній. На думку фахівців, такий проект допомагає їм самим познайомитися із сучасними технологіями виробництва, розширити світогляд, сформувані ідеї щодо вдосконалення навчальних планів для задоволення потреб місцевої промисловості. Поряд із цим у школи запрошують менеджерів та бізнесменів, щоб познайомити з навчальними планами та програмами профпідготовки учнів. Оскільки в розвинених англomовних країнах бізнесмени та промисловці завжди критикували школу за невміння готувати молодь до ринку праці, їм надається чудова можливість усунути всі похибки, впроваджуючи в навчальний план предмети, які допоможуть молодим людям працювати на виробництві (Chernow, Lash, 2005).

Щоб сформувати підприємницьке мислення учнів, вчителі шкіл у розвинених англomовних країнах отримують початкову підготовку (фактично ознайомлювальну) з основ підприємництва на нетривалих курсах у кілька днів. У реальній практиці ця підготовка прищеплює вчителю навички професійного саморозвитку у сфері підприємництва. За-

вдання сучасного вчителя, зазначає британська газета «Teachers' Weekly», полягає у тому, що він має старанно виконувати замовлення суспільства, тобто, навчити та виховати людей, які могли б здійснити переворот у національній економіці (Teachers' Weekly, 2012).

Однією з умов формування підприємницьких компетенцій є орієнтація учнів на особистий та соціальний успіх у сфері підприємницької діяльності. Саме цінності успіху активізують підприємницьку компетентність, надають їй відому частку соціальної агресивності, сприяють її поширенню в соціумі: успіх привабливий. Але навіть невдачі набувають зовсім іншого тлумачення. У житті одні підприємці успішні, інші, не встигнувши розпочати, відразу розоряються. Це явище досить повно розкрив відомий економіст Mises (1949), який стверджував, що секрет цього феномену полягає в тому, що підприємство ігнорує правила та систематизацію. Йому не можна ні навчити, ні навчитися. Сенсаційне висловлювання великого вченого, очевидно полягає в тому, що ніхто нікого не може навчити саме тієї інноваційної, новаторської ідеї, яку виношує та реалізує сам підприємець. Незважаючи на численні курси, школи, програми, які навчають молодь навичкам підприємницької діяльності, слід визнати – не всі люди можуть стати підприємцями через особистісні чи психологічні якості та характеристики.

Описуючи якості підприємця, німецький фахівець у сфері підприємництва Faltn (1999), додає ще одну особливість, яку він називає якістю «широко відкритого ока». Автор пише, що подібно до дитини, яка живе у

світі постійних відкриттів, інноваційному підприємцю потрібні очі, що світяться цікавістю, які свідчать про те, що ще можна зробити багато відкриттів.

У американського дослідника (Gasse, 1985) є власна думка з цього приводу. Він вважає, що його список найбільш повно відбиває весь спектр якостей, потрібних підприємцю. Більше того, наявність цих якостей відрізняє підприємця від того, хто не займається підприємницькою діяльністю:

- важливість досягнення;
- креативність та ініціатива;
- взяття ризиків та постановка цілей;
- впевненість у собі та внутрішній локус контролю;
- мотивація, енергія та зобов'язання.

У школярів формують такі спеціальні якості, як конкурентоспроможність та ініціативність, потрібні кожному підприємцю. Англієць Gibb (1998), визнаний авторитет у галузі теорії та практики підприємницької діяльності, вважає, що підприємець повинен мати комплекс таких особистих якостей, як інтуїтивне прийняття рішень, здатність укласти угоди, стратегічне мислення, управління проектом та часом, переконання, уміння здійснювати продажі, вести перемовини та мотивувати людей особистим прикладом.

Однією з характерних рис особистості, яка впливає на відкриття бізнесу та зайняття підприємницькою діяльністю, на думку Brockhaus (1980), є схильність індивіда до ризику. За словами автора, схильність до ризику – це усвідомлена змога отримувати винагороду за досягнутий успіх у певній ситуації. Винагорода потрібна індивіду до того, як

він чи вона опиниться у скрутній ситуації. Схильність до ризику – це орієнтація індивіда на те, щоб скористатися шансом сценарію прийняття рішення.

Ще одна якість особистості, що впливає на відкриття нового ризикованого підприємства – проактивність індивіда. Американський соціальний психолог McClelland (1986) вважає, що вона є однією з дев'яти підприємницьких компетенцій. На думку вченого, проактивність – це складова, яка орієнтує на стратегію розвитку бізнесу.

Слід зазначити, що здібності, зокрема і підприємницькі, розвиваються, але наскільки їх можна розвинути? Якщо вони спираються на певні задатки, закладені в генофонді особистості, шляхом виховання і навчання їх можна, як показують спостереження, розвинути значно. Якщо задатки слабкі, то цілеспрямоване виховання, постійний тренінг призведуть до розвитку якостей чи рис особистості, але вона вимагатиме постійної виховної підтримки.

Підхід до розвитку підприємливості та підприємництва у школярів, що завойовує дедалі більшу популярність у другій декаді XXI століття у Європі, може викликати певний інтерес у вітчизняних фахівців. Його основна ідея полягає в тому, що не всі люди можуть бути підприємцями та бізнесменами, але всі повинні бути підприємливими. Найчастіше у повсякденної свідомості індивіда підприємливість є аналогом підприємництва, але це не зовсім так. Європейські експерти стверджують, що не слід плутати навчання підприємливості із загальним навчанням бізнесу та економіці, його мета полягає в тому,

щоб просувати творчий потенціал, новаторство та самозайнятість.

Висновки з цього дослідження. Отже, вирішуючи питання формування підприємницьких компетенцій, потрібних для сучасних економічних умов, слід проводити і якісні релевантні трансформації процесу навчання.

Перехід від конвергентного мислення до дивергентного, розширення принципів та завдань розвитку системи бізнес-освіти дозволять на системному рівні через реалізацію парадигми «освіта протягом усього життя» до базових компетенцій людини додавати підприємницькі компетенції, затребувані економікою.

Бізнес-освіта (entrepreneurship education) має забезпечувати слухачів додатковими знаннями та вміннями застосовувати ці здібності у контексті створення нового підприємства чи розвитку існуючого бізнесу.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у розробці теоретичних основ формування підприємницької компетентності вчителя. Тому що існують протиріччя між необхідністю здійснення підприємницької підготовки вчителів з позицій компетентнісного підходу та недостатньою розробленістю теоретичних засад формування їх підприємницької компетентності; між необхідністю підприємницької підготовки вчителів та недостатньою розробленістю методичної системи формування підприємницької компетентності майбутніх вчителів в закладах вищої освіти

Розв'язання протиріч дозволять сформулювати наукову проблему: якою має бути

методична система формування підприємницької компетентності майбутніх вчителів.

References:

- Veber, Maks (2013). *Gospodarstvo i suspilstvo*; per. z nim. M. Kushnir. Kiyiv: Vsesvit
- Goj, I. V., Smelyanska, T. P. (2013). *Pidpriyemnictvo: navch. posib.* Kiyiv: Centr uchb. lit. 368 s.
- Karamushka, L. M., Hudyakova, N. Yu. (2011). *Motivaciya pidpriyemnickoyi diyalnosti* : monografiya. K.- Lviv. 208 s.
- Kredencer, O. V. (2019). *Psihologiya rozvitku pidpriyemnickoyi aktivnosti personalu osvithnih organizacij* : monografiya. K. : Logos. 320 s.
- Moskalenko, V. *Socializaciya osobistosti: monografiya* (2013). K.; Feniks. 340s.
- Ahlstrom, D. (2010). Rapid Institutional Shifts and the Co-evolution of Entrepreneurial Firms in Transition Economies. *Entrepreneurship: Theory and Practice / Baylor University*. P. 531–554.
- Bacigalupo, M., Kampylis Yves Punie P., Vanden Brande G. (2016) / *Entre Comp: The Entrepreneurship Competence Framework* <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfna27939enn.pdf>
- Bird, B. (1995). Towards a theory of entrepreneurial competency. *Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence and Growth*, 2 (1), pp. 51–72.
- Beugelsdijk, S., Maseland R. *Culture in Economics*. (2011). History, Methodological, Reflections and Contemporary Application. The Press Syndicate of the University of Cambridge, 408 p.
- Brockhaus, R. Risk-taking propensity of entrepreneurs. (1980). *Academy of Management Journal*. 23. P.509-520.
- Carree, M., Martin, A., Thurik, A.R. (2010). The Impact of Entrepreneurship on Economic Growth. *Handbook of Entrepreneurship Research*. P. 557–594.
- Chernow, R., Lash, D. (2005). *British innovators//Developing world-class entrepreneurs for a competitive future*. Dec. P.24.
- Drucker, P. (2007). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. 432p.
- Davies H. A review of enterprise and the economy in education, HM Treasury. 2005 p. URL: www.dfes.gov.uk/ebnet/download/Review.pdf
- Lord Young. (2014). *Enterprise for all: The relevance of enterprise in educatiog*. P. 5.
- European Parliament and the Council (2008). *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on*

- the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. C 111.
- Hofstede, G. (2008). *Culture's consequences: International differences work-related values*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Fiet, J.O. (2001). Education for entrepreneurial competency: A theory-based activity approach. In book: *Entrepreneurship Education: A Global View* Editors: Brockhaus, Hills, Klandt, Welsch. Ashgate Publishing Limited? 560 p.
- Faltin, G. (1999). *Competences for innovative entrepreneurship*. February. Hamburg. P. 11
- Global Entrepreneurship Monitor. *Global Report 2017/2018*.
- Gibb, A. (1998). The enterprise culture and education// *International Small Business Journal*, P.24.
- Gasse, Y. (1985). A strategy for the promotion and identification of potential entrepreneurs at the secondary school level. N.C Churchill et al. (eds) *Frontiers of Entrepreneurship Research*. Wellesley. P. 538-559.
- Jamieson, I. (1984). *Schools and enterprise. Education for Enterprise*, CRAC, Ballinger, Cambridge, pp. 19-27.
- Komarkova, I., Gagliardi D., Conrads J., Collado A. (2015). *Entrepreneurship Competence: An Overview of Existing Concepts, Policies and Initiatives*. Final Report of European Commission,
- Kroeber, A., Kluckhohn C. (2002). *Culture: A critical review of concepts and definitions*. Harvard University Peabody Museum of American Archeology and Ethnology. P.23.
- Lin, Y. (2015). Influences of cross-functional collaboration and knowledge creation on technology commercialization: Evidence from high-tech industries. *Industrial marketing management*. № 49. P. 128-138.
- McClelland, D. (1986). Characteristics of successful entrepreneurs. In *Keys to the future of American business*, 1986. P. 1-14
- Mitchellmore, S., Rowley, J. (2020). Entrepreneurial competencies: A literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*. 16 (2), pp. 92-111.
- Mises, L. (1949). *Human action: A treatise on economics*. San Francisco. P. 584.
- Nabi, G., Liñán, F., Fayolle, A., Krueger, N., Walmsley, A. (2017). The impact of entrepreneurship education in higher education: A system at icreview and research agenda...*Academy of Management Learning & Education*. No. 16 (2). pp. 277-299.
- Pittaway, L., Cope, J. (2007). Entrepreneurship Education: A Systematic Review of the Evidence. *International Small Business Journal*. No. 25. pp. 479-510.
- Pilat, A. (1995). *Young enterprise: The benefits evaluated*. P. 24.
- Schumpeter, J. (2007). *Theory of Economic Development*. Capitalism, Socialism and Democracy. 466 p.
- Sombart, V. (2001): *Noo-Soziologie*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Soloman, G. (2007) An examination of entrepreneurship education in the US. *Small Business and Enterprise Development*, 14. pp. 15-23.
- Schoof, U. (2006). *Stimulating youth entrepreneurship: Barriers and incentives to enterprise start-ups by young people// SEED Working Paper 76*, International Labor Organization.
- Shane, S., Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*. 25. P.20.
- Teachers' Weekly. May 15. 2012.
- Werung, D. A. (2006). *Taking Risks: The Management of Uncertainty*. N. Y.: Free Press, 1986.

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна

Кандидатка психологічних наук, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ ОСВІТИ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена теоретичному дослідженню проблеми формування підприємницьких компетенцій, обумовленої вимогами сучасного етапу соціально-економічного розвитку суспільства. Уточнюється зміст понять «компетентність» і «компетнції». Аналізуються можливості розвитку підприємницьких компетенцій на базі існуючої системи освіти та реалізації парадигми Lifelong Learning. Зазначається, що вирішуючи питання формування підприємницьких компетенцій, необхідних для сучасних економічних умов, слід проводити якісні релевантні трансформації процесу навчання. Перехід від конвергентного мислення до дивергентного, розширення принципів та завдань розвитку системи бізнес-освіти дозволять на системному рівні через реалізацію парадигми «освіта протягом усього життя» до базових компетенцій людини додавати підприємницькі компетенції, затребувані економікою. Бізнес-освіта має інформувати слухачів додатковими знаннями та вміннями застосовувати їх у контексті створення нового підприємства чи розвитку існуючого бізнесу. Ключовим завданням для освіти стає формування у студентів та учнів підприємниць-

ких компетенцій, адже будь-яка сфера освіти незалежно від напряму та практичної значущості в основі має формування системи професійних компетенцій. Щобільша кількість підприємницьких компетенцій є в арсеналі людини, то з більшою ймовірністю вона впроваджується з бізнес-завданнями, що стоять перед нею. І, відповідно, відсутність певних підприємницьких компетенцій у людини знижує її ефективність у бізнес-діяльності. Одним із завдань закладів освіти має бути об'єднання підприємливості з практичною діяльністю у процесі навчання підприємництву підростаючих поколінь.

Економічний успіх підприємництва тісно пов'язаний із підприємницькою культурою, а також підприємницькими компетенціями. Поряд із такими чинниками як розвиненість інфраструктури підприємництва, існуючі культурні та соціальні норми, динаміка розвитку ринку, досить сильний вплив на розвиток підприємництва та підприємницьких компетенцій надає чинник здобуття підприємницької освіти. Наголошується на важливості усунення протиріччя між необхідністю здійснення підприємницької підготовки вчителів з позицій компетентнісного підходу та недостатньою розробленістю теоретичних засад формування їх підприємницької компетентності.

Ключові слова: підприємництво, компетенції, підприємницькі компетенції, навчання підприємництву, Lifelong Learning.

Iryna Zubiashvili

PhD in Psychology, Senior Research Fellow at the Laboratory of Organizational and Social Psychology, H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCES OF PERSONALITY IN THE EDUCATION SYSTEM

ABSTRACT

The article is devoted to the theoretical study of the problem of the formation of entrepreneurial competencies, determined by the requirements of the modern stage of socio-economic development of society. The meaning of the concepts of "competence" and "competences" is clarified. The possibilities of developing entrepreneurial competencies based on the existing education system and the implementation of the Lifelong Learning paradigm are analyzed. It is noted that when solving the issue of forming entrepreneurial competencies necessary for modern economic conditions, it is necessary to carry out qualitative relevant transformations of the learning process. The transition from convergent to divergent thinking, the expansion of the principles and tasks of developing the business education system will allow, at the systemic level, through the implementation of the "lifelong education" paradigm, to add entrepreneurial competencies demanded by the economy to the basic human competencies. Business education should provide students with additional knowledge and skills to apply in the context of creating a new enterprise or developing an existing business. The key task for education is the formation of entrepreneurial competencies in students and pupils, because any field of education, regardless of its direction and practical significance, is based on the formation of a system of professional competencies. The more entrepreneurial competencies a person has in their arsenal, the more likely they are to cope with the business challenges they face. And, accordingly, the lack of certain entrepreneurial competencies in a person reduces his or her effectiveness in business activities. One of the tasks of educational institutions should be to combine entrepreneurship with practical activities in the process of teaching entrepreneurship to the younger generations.

The economic success of entrepreneurship is closely linked to entrepreneurial culture as well as entrepreneurial competencies. Along with factors such as the development

DOI (Issue): <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.4>

of the entrepreneurship infrastructure, existing cultural and social norms, and the dynamics of market development, the factor of obtaining entrepreneurial education has a rather strong influence on the development of entrepreneurship and entrepreneurial competencies. The importance of eliminating the contradiction between the need to implement entrepreneurial training for teachers from the standpoint of a competency-based approach and the insufficient development of the theoretical foundations of the formation of their entrepreneurial competence is emphasized.

Keywords: entrepreneurship, competencies, entrepreneurial competencies, entrepreneurship education, Lifelong Learning.

How to cite (як цитувати):

Zubiashvili, I. FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCES OF PERSONALITY IN THE EDUCATION SYSTEM. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 11(4), 7–28. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.4.1>

Зубіашвілі, І. ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ ОСВІТИ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 11(4), 7–28. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.4.1>

Дата отримання статті: 21.02.2025

Дата рекомендації до друку: 24.03.2025

Дата оприлюднення: 30.04.2025